

Arsen Duplančić

IZ PROŠLOSTI CRKVE GOSPE OD POIŠANA

U istočnom dijelu Splita, nekada među poljima i vinogradima, a danas gotovo u centru grada, nalazi se crkva Gospe od Poišana.

Toponim Poišan javlja se prvi put u oporuci nadbiskupa Pavla iz 1020. (»et terram de Panisano«)¹⁾ dok se crkva Gospe od Poišana spominje prvi put u popisu kaptolskih posjeda iz prve polovine XIII stoljeća (»In Pansano super ecclesiam Sancte Marie...«)²⁾ te u jednoj oporuci iz 1260.³⁾ Mada se iz dokumenata vidi da je crkva postojala u XIII stoljeću, dio arhitrava oltarne pregrade, bez obzira na različita datiranja, pokazuje da je crkva na Poišanu sagrađena prije XIII stoljeća. Natpis na arhitravu koji glasi: + ASPICITE DEPICTU(M) CONSCRIPTA LEGALIA D(E)O DICATA... odnosno u prijevodu: »Pogledajte naslikano! Po zakonu sastavljeno, Bogu je posvećeno...« govori da je crkva već onda bila ukrašena freskama ili slikama.⁴⁾ Samo postojanje ovog arhitrava pokazuje da je crkva imala i onda uobičajeni kameni namještaj.

O vanjskom izgledu crkve ne znamo ništa sve do 1571. Naime iz te godine je Camuciova karta Splita i okolice na kojoj je nacrtana i crkva Gospe od Poišana. Međutim zbog nedovoljne točnosti cijele karte ovaj prikaz crkve ne može nam poslužiti za dočaravanje njenog tadašnjeg izgleda.⁵⁾

Podatke o unutrašnjem izgledu crkve pruža nam vizitacija biskupa Mihovila Priulija iz 1603. Iz te vizitacije doznajemo da u crkvi postoji jedan oltar s kamenom menzom, tj. oltarnom pločom poviše koje je bio pomični oltar od osamnaest unci. Izgleda da je to bilo prijestolje ili podnožje za Gospinu sliku koja je bila postavljena u srebrnoj kutiji (»in capsula argentea«).⁶⁾ Slika Gospe s djetetom smatrala se čudotvornom pa su joj poklanjani brojni zavjetni darovi. Tako je splitski kanonik Bernardo Bonitius 1593. dao za sliku izraditi srebrni oklop na kojem je natpis: RECTORE. PR(ESBYTER)O. BERNARDO. BONITIO. CAN(ONICO). SPALAT(ENSE). M. D. X. C. III.⁷⁾ Ova slika nastala u XIV—XV stoljeću pod utjecajem bizantskog i gotičkog stila,⁸⁾ a što je uočio i vizitator crkve iz 1720. (»La figura della B.V. e diptina sulla tavola in foggia, che sa di Greco e latino e colla destra sostiene il celeste Bambino.«)^{8a)} bila je kasnije prebojana pa je zbog toga 1959. restauri-

rana, a srebrni oklop skinut.⁹⁾ Nadalje iz vizitacije biskupa Priulija doznajemo da je crkva imala posudu za blagoslovljenu vodu, tzv. škropionicu, kalež s patenom, tri korporala, misno ruho i misal. Osim toga postojalo je i zvono, vjerovatno postavljeno u mali zvonik na preslicu. Čini se da je tadašnja crkva bila mala jer je osim oltara u crkvi postojao i jedan ispred nje, pa je biskup naredio da se ukloni,¹⁰⁾ što je i učinjeno jer se u kasnijim vizitacijama ne spominje.

Reljef na apsidi crkve

Do proširenja crkve, odnosno do njene temeljite obnove, došlo je 1607. godine kada se u gradu pojavila kuga. O tom povećanju crkve za vrijeme uprave kneza i kapetana Martina Bondumerija (1605—1608)¹¹⁾ svjedoči natpis uzidan s desne strane glavnih vrata današnje crkve:

MARTINUS BONDUMERIO
 COMES ET CAPITANEUS SPALATENSIS
 TEMPLUM HOC
 AD HONOREM ET GLORIAM B. MARIAE VIRGINIS
 A FUNDAMENTIS
 AMPLIANDUM CURAVIT

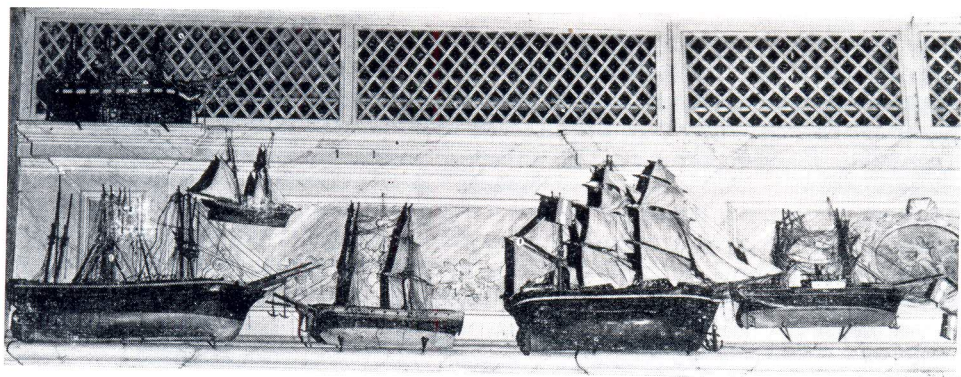
Radovi na crkvi završeni su 1618. jer ju je te godine nadbiskup Sforza Ponzoni posvetio Marijinom uzašašću.¹²⁾ Kako je izgledala obnovljena crkva Gospo od Poišana znamo zahvaljujuć slici G. Santinija iz 1666. godine.¹³⁾ Bijaše to manja crkva s apsidom i zvonikom na preslicu za tri zvona. Poviše ulaznih vrata bio je prozor ukrašen prošupljenim četverolistom i iznad njega mašikula¹⁴⁾ postavljena na dvije konzole, a čiji su otvori na prednjoj strani i na podu između konzola služili za obranu crkve. Postojanju mašikule ne treba se čuditi jer su Turci svojim čestim zalijetanjima u splitsko polje ugrožavali živote težaka kojima je crkva mogla poslužiti kao zaklon. Mašikulu poviše ulaznih vrata imale su još neke primorske crkve, a sačuvala se na crkvi sv. Roka u Komiži i djelomično na crkvi-tvrđavi u Vrbovskoj.¹⁵⁾

Godine 1675. u prilogu topografske karte Klisa i Splita crkva Gospe od Poišana je zapisana među crkve koje su većim dijelom srušene (*«Chiese la maggior parte destrutte»*).¹⁶⁾ Iz ovoga zaključujemo da je crkva između 1666. i 1675. bila djelomično srušena, ali je već do 1682. bila popravljena te ju je trebalo samo ožbukati i postaviti stakla na prozore, dok je crkvenim priborom¹⁷⁾ bila opremljena bolje od gradskih crkava (*«Qua in re urbanas ipsas Ecclesias superat; . . .»*). Pored glavnog oltara u crkvi bijahu još dva: oltar Gospe Karmelske i oltar obitelji de Benedictis. Mada se Turci nakon kandijskog rata (1645—1669) bijahu povukli iz neposredne splitske okolice, strah od njihovog eventualnog napada je ostao, pa je na crkvu, pored dvojice pustinjaka koji su živjeli u obližnjoj kućici, pazio noću i jedan čuvar. Za njega je bilo predviđeno mjesto iznad ulaznih vrata crkve, u koru,¹⁸⁾ iz kojeg se, vjerovatno, prilazilo prostoru mašikule.

Ovu sliku crkve na Poišanu nadopunjava njen opis iz dvadesetih godina XVIII stoljeća. Tako su se oko 1720. na Gospinoj slici mogli vidjeti ukrasi od srebra, zlata i dragog kamenja te razne krune. Glavni oltar bijaše lijep i ukrašen *«krasnom pozlaćenom rezbarijom»* (*«altare di vago intaglio indorato»*), što upućuje na zaključak da je bio od drva.¹⁹⁾ Ovaj drveni i pozlaćeni oltar bio je prodan 1793. kada se na njegovo mjesto postavljao današnji mramorni.²⁰⁾ Osim srebrnih predmeta bilo je i grimizne damastne svile za oblaganje cijele crkve (*«damaschi cremesi di tutto il corpo della chiesa»*).²¹⁾

Kada je biskup Cadicich 1734. pohodio crkvu u njoj je pored pribora bilo raznog misnog ruha, a tri oltara: glavni, Gospe Karmelske i Navještenja bijahu dobro opremljeni. Crkvi je nedostajao novi križni antependij pa je biskup naredio da se nabavi.²²⁾

Mada proširena i obnovljena početkom XII stoljeća, crkva je polovinom XVIII stoljeća bila tijesna zbog sve većeg štovanja Gospine slike za koju je 1740. iz Mletaka nabavljeno novo srebrno prijestolje.²³⁾ Zato je na sjednici bratovštine Gospe od Poišana održanoj 26. I 1755. izražena potreba da se sagradi sakristija i proširi stara crkva.²⁴⁾ Međutim radovi nisu počeli prije 1760. jer je tada trebalo poslati u Zadar na odobrenje nacrt za preuređenje koji je izradio neki Ciprico. Od 1760. (24. I 1761. spominje se započeta gradnja)²⁵⁾ pa do 1771. radovi su polako napredovali jer su se bratimi stalno sukobljavali s nedostatkom sredstava.

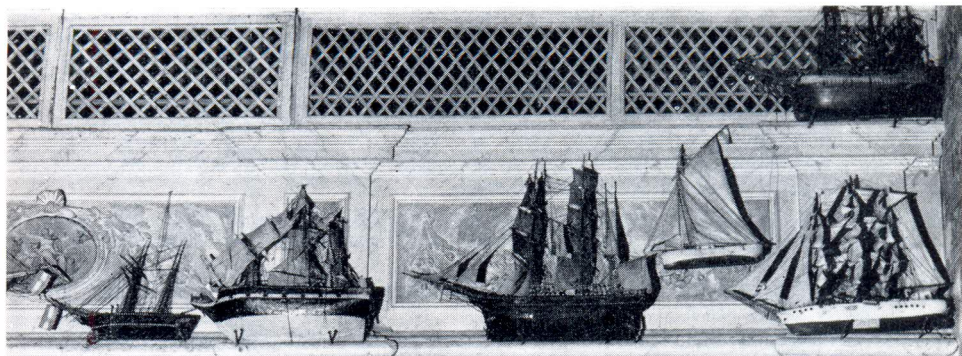
Zavjetni brodovi u crkvi (Fototeka Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu)

Godine 1771. crkva je bila gotova izvana, a iduće godine i iznutra, dok je zvonik dovršen 1782.²⁶⁾

Pošto su bili završeni radovi na zgradi crkve, prešlo se na promjene oltara. Tako su bratimi, izgleda, 1791. sklopili ugovor o izradi glavnog oltara s mletačkim kiparom Domenikom Fadigom. Ovaj oltar, dovršen do godine 1794. izgrađen od bijelog kararskog mramora sivih žila, s kipovima sv. Agneze i sv. Doroteje, označava prelaz baroka u klasicizam.²⁷⁾ Polovinom XIX stoljeća za sliku Gospe Karmelske, rad mletačkog baroka iz XVIII stoljeća,²⁸⁾ koju je 1877. popravio splitski slikar Josip Voltolini, nabavljen je umjesto starog drvenog novi mramorni oltar.²⁹⁾ Godine 1883. dovršen je mramorni oltar sv. Nikole (prije Navještenja) ispred kojeg je na stepenici, a između dvije ploče s florealnom ornamentikom, postavljen natpis:

ANNO MDCCCLXXXIII
AERE INTER FIDELES COLLECTO
EQ. FRANCISCO MIDOLEO
ET
DOCT. GEORGIO ROICH
RECTORIBUS

Za ovaj oltar bijaše kupljena pala sv. Nikole rad Antonija Zuccara, ali je uskoro bila oštećena pa ju je popravila slikarica Marija Koporčić (Coporcich).³⁰⁾ Od ostalih promjena i nabavki u vremenu od godine 1836. do 1887. treba spomenuti: novo popločavanje crkve 1871, za što je novac dao splitski trgovac Ante Zlodre, kupovinu raznih svijećnjaka, restauraciju prijestolja za Gospinu sliku i popravak trinaest starih slika.³¹⁾ Tek u novije vrijeme, tj. godine 1957. postavljen je na konzoli s lijeve strane ulaznih vrata kameni kip Gospe s djetetom na prijestolju, rad mletačkog kipara Nikole Dente zvanog Cervo iz druge polovine XIV stoljeća.³²⁾

Kao što je spomenuto crkva na Poišanu uživala je velik ugled, a Gospinoj slici poklanjani su razni zavjetni darovi od srebra, obojene tablice, lanci, polomljeno oružje,³³⁾ dok joj je grad Split 1855. poklonio veliku srebrnu krunu.³⁴⁾ Gospinu sliku naročito su štovali pomorci koji joj poklanjahu modele i zavjetne slike brodova u oluji, a od kojih su se do danas sačuvali samo oni iz XIX stoljeća³⁵⁾ dok su stariji propali.

BILJEŠKE

- 1) F. Rački, *Documenta ...*, Zagreb 1877, doc.30, str. 39. Oporuku u 1020. godinu datira I. Kukuljević (*Codex diplomaticus ... I*, Zagreb 1874, str.102), F. Bulić i J. Bernaldi (*Kronotaksa solinskih biskupa ...*, Zagreb 1912—13, str. 171), a takva datacija prihvaćena je i u *Diplomatičkom zborniku ... I*, Zagreb 1967, str. 58.
- 2) L. Katić, iz knjiga *oporuka splitskog kaptola*. *Starine — knjiga 49*, Zagreb 1959, str. 101, 104.
- 3) G. Novak, *Povijest Splita I*, Split 1957, str. 524.
- 4) C. Fisković ovaj ulomak datira u XI stoljeće (*Neobjavljena romanička Madona u Splitu*. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12*, Split 1960, str.94), a Ž. Rapanić u konac IX ili početak X stoljeća (*Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXV—LXVII*, Split 1971, str.281—283).
- 5) D. Kečkemet, *Split na starim gravirama*. *Izdanje Muzeja grada Splita*, Split 1970, *Predgovor*, slika 1.
- 6) *Visitatio apostolica spatatensis anno 1603*. *Miscellanea Arm. VII. №100*. — *Archivo Segreto Vaticano*. *Prijepis fra. Danijela Zeca iz 1911*, str. 28 — *Biblioteka Nad-biskupskog sjemeništa u Splitu*.
- 7) I. Ostojić, *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Zagreb 1975., str. 253.
- 8) K. Cicarelli, L. Katić, S. Traljić, *Četiri barokna oltara u srednjoj Dalmaciji*. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13*, Split 1961., str. 271.
- 8a) Vidi bilješku 19.
- 9) Taj oklop pohranjen je u samostanu. Spomen medalje više nema dok je *ex voto* u obliku ribe sačuvan.
- 10) Vidi bilješku 6.
- 11) G. Novak, *Povijest Splita II*, Split 1961, str. 116, 269.

- 12) Natpis o posvećenju, prema opisu crkve iz 1720 (vidi bilješku 19), glasi: AD HONOREM B. VIRGINIS ASSUMPTAE SFORZA PONZONIUS ARCHIEPISCOPUS SPALATENSIS DEDICAVIT. ANNO DOMINI 1618. DOMINICA III JUNII. Danas tog natpisa nema u crkvi.
- 13) G. Novak, o. c. (11), sl. 55.
- 14) Vojna enciklopedija V, Beograd 1973, str. 332. U Splitu su se mašikule sačuvale na kuli samostana u Poljudu, dok su se samo konzole sačuvale na glavnoj kuli i nad ulaznim vratima gradskog kaštela.
- 15) C. Fisković, Spomenici otoka Visa od IX do XIX stoljeća. Prilozi pov. umj. u Dalm. 17, Split 1968, str. 140. N. Duboković, Crkva-tvrđava u Vrbovskoj. Prilozi pov. umj. u Dalm. 15, Split 1963, str. 113, 118.
- 16) L. Katić, Topografske bilješke solinskoga polja. Vjesnik za arh. i hist. dalm. LII, Split 1950, str. 87.
- 17) Neki svećenik Bonitio ostavio je splitskim kanonicima 1696. godine »dva vinograda na Poišanu uz obavezu, da dadu napraviti kalež od dvadeset dukata za crkvu Gospe od Poišana« — I. Ostojić, o.c. (8), str. 165.
- 18) Visitatio prima generalis ab Stephano Cosmi — Ano 1623—1683. Prijepis dra Urbana Krizomalija, str. 22, 71, te dodatak prijepisu vizitacije — Historijski arhiv u Splitu.
- 19) Spis Salonitana et Spalatensia, Varia IV. Državni arhiv u Zagrebu. Prijepis dra Urbana Krizomalija — Historijski arhiv u Splitu.
- 20) G. Chiudina, Santuario della Beatissima Vergine Maria di Poisan presso la citta di Spalato in Dalmazia, Venezia 1887, str. 38.
- 21) Vidi bilješku 19.
- 22) Visitatio Urbana Antonii Cadcich anno 1734. Prijepis dra Urbana Krizomalija, str. 4 — Historijski arhiv u Splitu.
- 23) G. Chiudina, o.c. (20), str. 29.
- 24) Isto, str. 9. Pri dnu apsida s vanjske strane crkve uzidana je četvrtasta ploča na kojoj je u plitkom reljefu isklesano srce, florealni ukrasi i monogrami IHS i INRI. Po rubu ploče kružno je uklesan natpis, koji prema čitanju C. Fiskovića, glasi: M(AISTRO). MAT(HEO). D'. A(L)MISA. DONO 1755. A. O(RATORIO). B(EATE). V(IRGINIS). M(ARIE). D(E). POI(SAN). 1755.
- 25) G. Chiudina, o.c. (20), str. 18.
- 26) Isto, str. 19, 20. O ovom tipu zvonika: C. Fisković, Zvonik filipinske crkve u Makarskoj. Zbornik za likovne umjetnosti IX, Novi Sad 1973. K. Prijatelj, Umjetnost XVII i XVIII stoljeća u Dalmaciji, Zagreb 1956, str. 18.
- 27) K. Cicarelli, o.c. (7), str. 273. K. Prijatelj, o.c. (26), str. 45.
- 28) Prema usmenom saopćenju K. Prijatelja.
- 29) G. Chiudina, o.c. (20), str. 91, 56.
- 30) Isto, str. 57, 58.
- 31) Isto, str. 89, 56. Ovo se vjerovatno ne odnosi na sačuvane slike brodova u oluji jer su one tek u to vrijeme darivane crkvi. Vidi: D. Kečkemet, Naša stara pomorska ikonografija. Pomorski zbornik I—II, Zagreb 1962, str. 571.
- 32) C. Fisković, Skulpture mletačkog kipara Nikole Dente u Trogiru i Splitu. Prilozi pov. umj. u Dalm. 14, Split 1962, str. 75. Autor pretpostavlja da je taj kip prenesen iz srušene kapelice sv. Marije na Kopilici — isto djelo str. 72.
- 33) Vidi bilješku 19.
- 34) G. Chiudina, o.c. (20), str. 63, 83.
- 35) Isto, str. 94—96. D. Kečkemet, o.c. (31).